

BOTYÁNSZKI ALEXANDRA

A magyar „Gutenberg-kultusz” és az elnyomás krónikái a nyolcvanas években

Bevezetés

A nyolcvanas évek Közép- és Kelet-Európájának totális rendszerében lenyűgöző és korántsem lebecsülendő jelenség az ellenzéki mozgalmak tevékenysége és az ún. „második nyilvánosság” kibontakozása. Tanulmányom témája a magyar szamizdat kultúra és az állambiztonsági szolgálat viszonyrendszere.¹ Az első részében ismertetem a magyar szamizdat kultúra kialakulásának fontosabb epizódjait és a legjelentősebb szamizdatokat, majd a hatalom azon módszereit és lépéseit mutatom be, amelyek a „szamizdattevékenység” ellen irányultak. Munkámban a két szféra (a hivatalos és az ellenzéki) válaszadását vetem össze, a fontosabb ügyek vázolásával. Az ideológiai sík mellett az ellenzék sújtó adminisztratív intézkedések bemutatására és elemzésére helyeztem a hangsúlyt. Kutatásomat a Nyílt Társadalom Archívumban a Visegrád Alapítvány támogatta.

A magyar demokratikus ellenzék és a második nyilvánosság

A magyar „disszidensek” először új, kritikai nyilvánosságot hoztak létre, majd többségükből aktív politikai ellenzéki szereplő lett. Amint megnyílt a szabad választás lehetősége, a rendszerváltással párhuzamosan a demokratikus ellenzék fokozatosan kilépett a rendszer ellenzékének szerepéből és az újonnan létrehozott demokratikus rendszeren be-

¹ A magyar szamizdat irodalomról megjelent fontosabb munkák: BOZÓKI ANDRÁS: *A magyar demokratikus ellenzék: önreflexió, identitás és politikai diskurzus*. Politikatudományi Szemle 2010/2.; CSIZMADIA ERVIN: *A magyar demokratikus ellenzék*. 1–3. Budapest, 1995.; UŐ: *A szamizdat szubkultúrája*. Budapesti Negyed, 1998/4.; HARASZTI MIKLÓS: *Civil kurázstól – civil társadalomig: a magyar szamizdat két évtizede*. Magyar Lettre Internationale. 2000/38.; HODOSÁN RÓZA: *Szamizdat történetek*. Budapest, 2004. Az ellenzék és a szamizdat állambiztonsági vonatkozásáról I. KENEDI JÁNOS: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. 1–2. Budapest, 1996.; SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III*. Budapest, 1999.; TABAJDI GÁBOR – UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956–1990*. Budapest, 2008.

lülre került.²A rendszerváltás előzményeinek feltárásában és komplex elemzésében, az átalakulás megértésében a szamizdatnak és a köré csoportosuló magyar demokratikus ellenzék történetének ezáltal kulcsszerepe van.

A második nyilvánossághoz, ill. második politikához a demokratikus ellenzék mozgalmakat, a nyíltan vállalt véleménykülönbségek valamilyen szervezett formában történő megnyilvánulását sorolom, az ún. „szürke zónát” nem, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy – különösen magyar viszonylatban – nem húzhatók éles határok.³

A nyolcvanas évek közepétől a tiltás határai eltolódtak a hivatalos sajtóban, amely nem valósult volna meg, ha nem létezett volna szamizdat sajtó. A nagyobb szabadság árát ugyanakkor egyedül az ellenzék fizette meg.⁴ Tanulmányom az ellenzékét sújtó adminisztratív intézkedéseket veszi sorra, szűkebben a szamizdat-kiadással kapcsolatos ügyekre fókuszálók, ugyanis a magyar ellenzékkel szembeni állambiztonsági intézkedések középpontjában elsősorban a szamizdattevékenység állt.⁵

A vizsgált korszakban felélénkülő ellenzéki aktivitás egyrészt a *Szolidaritás* hatására bontakozott ki,⁶ másrészt az értelmiségi ellenállás új és új formáit kereső ellenzéki mozgalom felívelésével (szamizdat, SZETA,⁷ hétfői szabadegyetem, külföldi publikációk sikeres megszervezése, pl. Magyar Füzetek, Szabad Európa Rádió⁸) új erőre kapott, és a fiatalabb generációban számos új támogatóra talált.

A magyar demokratikus ellenzék vagy para-ellenzék a leiratlan paktum szerint viszonylag szabadabban működhetett, mint a térség többi ellenzéke. A feltétele ennek a „szabadságnak” az volt, hogy nem kérdőjelezték meg a rendszer alapjait.⁹ Noha Berecz János megvetően egy maroknyi csoportnak nevezte az ellenzékét, ez a maroknyi csoport megváltoztatta Magyarország politikai és nagymértékben kulturális klímáját.¹⁰ A magyar demokratikus ellenzék teljesítménye elsősorban az erkölcsi magatartás területén mérhető le,¹¹ ugyanis kettős nyomás nehezedett a másként gondolkodókra. Az irányított kultúra nem nélkülözte a belső elnyomó szervek segítségét, ugyanakkor „az öncenzúra etho-

² BOZÓKI 2010, 34. p.

³ A választóvonalak, amelyek a két kultúra és társadalom között húzódtak, Magyarországon voltak a leghomályosabb, a hatalom itt volt relatíve a legmegengedőbb (pl. a Valóságban és a Mozgó Világban megjelent írások). SKILLING, H. GORDON: *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*. Oxford, 1989. 38. p. ill. SZILÁGYI, SÁNDOR: *Zabolátlan szerkesztők. A Mozgó Világ mozgalmas éve*. Beszélő, 1983/2. 79. p.

⁴ *Levél a Valóság szerkesztőihöz*. Beszélő, 1986/17. 13. p.

⁵ *A cég. Interjú Horváth Józseffel*. Ötlet-sztori, 1989. október 29. HU OSA 300-40-1, 78. d.

⁶ A lengyel földalatti sajtó képviselőivel, a KOR volt tagjaival jó kapcsolatot alakítottak ki magyar ellenzékiek. A kapcsolatok szorosabbra fűzését akadályozta ugyanakkor, hogy egyik fél tagjai sem kaptak útlevelet, így a személyes találkozások helyett a kéziratok, független kiadványok, szamizdatok cseréjéről volt szó. *Interjú Demszkyvel*. (Siklós István) BBC, London, 1988. január 15. ÁBTL 4.1. A-2003/5. A Rádiófigyelő szolgálat jelentései, 1988.

⁷ Szegényeket Támogató Alap

⁸ A továbbiakban: SZER

⁹ SCHÖPFLIN, GEORGE: *Opposition and Para-Opposition: Critical Currents in Hungary, 1968-78*. In: TÓKÉS, RUDOLF L. (ed.): *Opposition in Eastern Europe*. London, 1979. 142–186. pp.

¹⁰ *Gondolatforgató*. SZER, München, 1988. augusztus 7. ÁBTL 4.1. A-2003/4 A Rádiófigyelő Szolgálat jelentései, 1988.

¹¹ KENEDI JÁNOS: *A magyar demokratikus ellenzék válsága*. Budapest, 1984. 74. és 11. p.

szától áthatott” közvélemény és a hivatalos propaganda szervei lehetővé tették, hogy az ellenzékkel szembeni terror csak ritkán hallasson magáról.¹²

A magyar ellenzéki struktúrák szervezeti kiépítetlenségének okát és szűkebb társadalmi támogatottságát nem csak a viszonylag jobb gazdasági helyzetben találhatjuk meg. A magyar társadalmat mélyen megrázta az 1956-ot követő megtorlás, a véres történelmi tapasztalatok miatt nem tekinthető kevesebbnek a magyar ellenzéki kultúra, mint a cseh vagy a lengyel, hiszen Magyarországon a forradalom után felszámolták az ellenzéki értelmiséget: először durva represszióval, majd a felkínált bekapcsolódási lehetőséggel.¹³

Horváth József a BM III/III-as csoportfőnöke 1986-ban a következőt írta az ellenséges tevékenység elhárítását szabályozó belügyminiszteri parancs végrehajtásának tapasztalatairól: az ellenzékét „lebecsülni – bármilyen kevesen is vannak – nem szabad. Velük kapcsolatban fenntartjuk bevált gyakorlatunkat. A különböző nézetekkel kapcsolatos vitákban érveink erejére támaszkodunk, a törvénybe ütköző, szocializmusellenes tevékenységgel szemben pedig az adminisztratív intézkedések alkalmazásának van helye.”¹⁴ A magyar ellenzék elleni adminisztratív retorziók ennek megfelelően bizonyos szint alatt maradtak és differenciáltak voltak.¹⁵

A magyar szamizdat kultúra

Magyar szamizdatról, érdemleges méretű és minőségi alternatív írásos kommunikációról 1976 végétől beszélhetünk,¹⁶ amely alapvetően a demokratikus ellenzékhez kötődött.¹⁷ Kezdetben a gépelt szamizdatok kéziratos formában forogtak baráti körökben. Az 1977 januárjában kiadott nyílt levél, amelyet 34 értelmiségi írt alá tiltakozásul a chartisták elleni intézkedések miatt új fejlemény volt Magyarországon. Nagyobb nyilvánosságot 1977-től kaptak, a Charta 77 és a KOR mintáját követte az ellenzék. Két jelentős szamizdat gyűjtemény látott napvilágot: Marx a negyedik évtizedben és a Profil (1978).¹⁸ A későbbiekben egyre több szerző kezdte használni mind a hivatalos mind a második nyilvánosság fórumait. Ekkor a fordítások és az általános tényközlő dokumentumok domináltak. Gyakran Magyarországon még meg nem jelent írásokat, vagy emigrációs munkákat fordítottak magyarra és élénk érdeklődést mutattak a kelet-európai el-

¹² HARASZTI MIKLÓS: *Az egytized százalékos terv.* (Budapesti előszó a nyugati olvasóhoz.) In: BENCE GYÖRGY – KIS JÁNOS (szerk.): *Mit ér a kéziratos irodalom, ha – magyar?* Magyar Füzetek 2. Budapest – Párizs, 1978. 16. p.

¹³ KENEDI JÁNOS: *Mi az ördögöt fogunk csinálni?* Magyar Füzetek 2. Budapest – Párizs, 1978. 119-139. pp.

¹⁴ *Választási nagygyűlés Kecskeméten. A demokrácia szélesítése előbbre jutásunk eszköze. Horváth István beszéde.* Népszabadság, 1985. május 29.

¹⁵ NAGY JENŐ: *Egy szamizdatos vallomása.* Új Magyarország, 1991. szeptember 17. HU OSA 300-40-1, 254. d.

¹⁶ HARASZTI MIKLÓS: *The willing intellectuals.* Index of censorship, 1980/2. 12. p.

¹⁷ A népi irányzathoz tartozók között nem tartotta mindenki járható útnak a szamizdatban történő publikálást. 1988-ban viharos szóváltás is kerekedett a szamizdat megítéléséről, amikor Vargha András „az illegális sajtó patkányútjai” kifejezést használta, amit Gadó György visszaütött („Mi akik a szamizdatot csináljuk, nem vagyunk patkányok!). *Jelentés az ún. Magyar Fórum rendezvényéről. 1988. január 30.* BM, Szigorúan titkos! ABTL 4.1. A-2003/1. A Rádiófigyelő Szolgálat jelentései, 1987. szeptember – 1988. február.

¹⁸ LOMAX, BILL: *Independent publishing in Hungary.* Index of Censorship, 1983/2. HU OSA 300-40-1, 253. d.

lenzéki mozgalmak irányába. A lengyel ellenzék több dokumentumának fordításait adták ki, különböző forrásokból, kommentárral, vagy anélkül. Jól illusztrálják a lengyel szamizdatok jelenlétét a házkutatások során lefoglalt anyagokról készített kimutatások.¹⁹

A lengyel és a cseh független kommunikációhoz képest valamelyest ugyan „gyengébb” volt, de Magyarországon az aktív rezisztenciát az ellenzéki szervezetek hiánya miatt elsősorban a szamizdat és a kiadása köré csoportosuló ellenzékiek jelentették.²⁰ A szamizdat lapok hasonló feladatot láttak el az ellenzék sérelmeinek dokumentálásával, mint a VONS vagy a ROPCIO kiadványai. A nyolcvanas évek elején megkezdődött a szamizdat „intézményesedése” (Bibó emlékkönyv, Rajk-butik, és a rendszeres periodikák terjesztőhálózata). Kiadókát hoztak létre: AB, majd ABC „Független Kiadót” Demszky Gábor vezetésével, megalakult a Hitel, az URH, az Alulnézet, a Szabadidő, az Áramlat és a Magyar Október (M.O.) kiadó. Az AB kiadót Demszky Gábor a lengyel NOWA kiadóról mintázta,²¹ és olyan témákról adott hírt, amely nem jelent meg a hivatalos médiában: Szolidaritás, Charta 77, 1956-os forradalom, kelet-európai mozgalmak és kisebbségek.

Az ellenzéki mozgalom fejlődésében mérföldkönek tekinthető a Bibó emlékkönyv összeállítása (1981). A Gondolat kiadó visszautasította a megjelentetését a kritikus hangvételű írások miatt, így a könyv és 76 szerzője a földalatti információs hálózat, a második nyilvánosság része lett.

Az 1980-as évektől kezdve a szamizdat kiadványok rendszerességgel jelentek meg Magyarországon. 1981 októberében indult a *Beszélő* című szamizdat lap. Az első szám előszavában a szerkesztők az információs hiányra hivatkoztak, amelynek kitöltésére indították el a szamizdat lapot. A *Beszélő* érdeklődésének homlokterébe a cenzúra, a független vallási csoportok, ifjúsági szervezetek, a szomszédos országokban élő magyar kisebbség megsegítésére irányuló akciók álltak.²²

A *Beszélő*n kívül, a *Hírmondó*, a *Demokrata*, a *Hiány*, és az *Égtájakközött* is közölt gyakran briliáns cikkeket, amelyekben politikai és gazdasági reformokat javasoltak. A szamizdat kiadványokban a hírek puszta közlésén túl tanácsokat is adtak a hatalommal való ütközés módszereire, a különféle csoportok tevékenységének szervezettebbé tételére. Feladatuknak tekintették az 1956-os események valódi történetének megismertetését a felnövekvő nemzedékkel.²³ A *Beszélő* mellett 1985-től Kis János és Kenedi János

¹⁹ *Kimutatás az ellenséges ellenzékítől a házkutatások során elkobzott anyagokról.* Tájékoztató anyagok a rendőrség által végrehajtott intézkedésekről. Sajtórendészeti vétség ügyében folytatott eljárás dokumentumai (Szamizdat kiadók és terjesztők – pl. Rajk, Demszky – ellen.) BM Szigorúan titkos! Budapest, 1983. április 1. ÁBTL 4.1 A-1361 Sajtórendészeti vétség.

²⁰ ZSILLE ZOLTÁN (szerk.): *Független Fórum. Kéziratok tiltott magyar irodalom a Kárpát-medencében.* München, 1985. 9. p.

²¹ ODDEN, EINAR: *Gábor Demszky – interview with the non-existent publisher.* Index of censorship, 1984/4. 17–18. pp.

²² POLGÁR, STEPHAN: *Samizdat in Hungary: a new voice is heard.* RFE Research. RAD Background Report/104. Hungary 3 May 1982. HU OSA 300-40-1, 254. d.

²³ Vö. *Jelentés a Politikai Bizottságnak a belső ellenzéki-ellenséges csoportok tevékenységével összefüggő politikai feladatokról (Tervezet).* Budapest, 1986. március 3. MSZMP KB TKKO Szigorúan bizalmas! Tu/234. MOL M-KS 288. f. 36/1986/10. ö. e.

szerkesztésében *Máshonnan Beszélő* címmel új folyóiratot indítottak, amely a környező szocialista országok „disszidens” szerzőitől közöl elméleti írásokat.

Az állambiztonsági szolgálat munkatársai figyelemmel kísérték a szamizdat kiadványokban megjelent írásokat, és elemzéseket készítettek róluk. A következő témákat tartotta kiemelésre érdemesnek: az *ellenzéki tevékenység értékelése, célja, a „második nyilvánosság” célja, állásfoglalások, politikai reformmal kapcsolatos vélemények, az 1956-os „ellenforradalomra” való emlékezések, 1956 értékelése, a magyar Írószövetség közgyűlése, szocializmus, kapitalizmus, marxizmus, a magyar társadalom, Magyarország nyugati megítélése, nemzeti, nemzetiségi kérdés, lengyel események.*²⁴

Az illegális kiadók 1986-ra több mint ötszázféle kiadványt jelentettek meg. A szamizdat folyóiratokat 1000-1500 példányban állították elő.²⁵ A szamizdat olvasóközönsége folyamatosan növekedett az első számok megjelenését követően, de kicsi maradt és főleg diákokra és értelmiségiekre korlátozódott. A másolatok ugyanakkor kézzől kézre jártak,²⁶ és vidéken is terjesztették,²⁷ tehát szélesebb körhöz is eljuthattak.²⁸ Fontos hangsúlyozni, hogy a SZER, amely a magyar tájékoztatási intézményrendszer részének tekinthető, a szamizdat folyóiratok fontosabb írásairól részletes ismertetést közölt, így tartalmuk a folyóiratok tényleges olvasóinál jóval szélesebb körben vált ismertté. A SZER segítsége abban, hogy a példányszámú kiadványoknak ne csak szimbolikus jelentősége legyen – bár Nagy Jenő szerint ez volt a legfontosabb.²⁹

Borbándi Gyula a szamizdat kiadói tevékenységet a magyarországi kommunista rezsim alibijének tekintette, amellyel bármikor és bárkinek hitelesen igazolta, hogy nem nyomja el az írott szót és tiszteletben tartja az állampolgárok ama jogát, hogy véleményüket, nézeteiket kifejezésre juttassák. Úgy vélte, „a kormányzat, ha akarná, rövid idő alatt véglegesen kiirhatná az egész kéziratos irodalmat és magánkiadást. Ismeri azonban azokat a kockázatokat és veszélyeket, amelyeket egy ilyen tette felidézhetne. Ehelyett eltűri a szamizdatokat, mégha időnként jelét is adja annak, mennyire nem kedveli és mily szívesen eltiporná. A mai magyar kormányzat sajátosságainak egyike, hogy amit nem tud megszüntetni és megsemmisíteni, azt igyekszik részben eltűrni – azzal, hogy nem veszi tudomásul –, részben a maga rendszerébe integrálni.”³⁰

Mindazonáltal a szamizdat kultúra kibontakozása szembetűnő bizonyítéka, hogy a magyar társadalomban felszín alatt tovább élt a függetlenség kifejezésének vágya. A magyar demokratikus ellenzék a szamizdattal nemcsak megtörte a kommunista állam

²⁴ Zima Péter ny. r. alezr. feljegyzése az 1987-ben megjelent szamizdat kiadványokról. III/III. csoportfőnökség. Titkos! ÁBTL 4.1. A-3288 312. d.

²⁵ BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság. Szigorúan titkos! 45/78/10/48/1986. Harangozó Szilveszter. NOIJ 48. szám. Budapest, 1986. március 10. ÁBTL 2.7.1 NOIJ Összefoglaló jelentések, 1986. március.

²⁶ BÁRÁNY ZOLTÁN – REISCH, ALFRED: *Hungariansamizdatpublicationscompetewithofficialpress*. RFE Research. RAD BackgroundReport/93, Hungary, 31 May 1989. HU OSA 300-40-1, 254. d.

²⁷ Pl. 1986 márciusában Budapestről nagyobb mennyiségű szamizdat kiadványt vittek Szegedre. L. *Pacifistafn.* bizalmas nyomozás. BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság. Szigorúan titkos! 45/78/10/56/1986. Harangozó Szilveszter. NOIJ 56. szám. Budapest, 1986. március 20. ÁBTL 2.7.1 NOIJ Összefoglaló jelentések, 1986. március

²⁸ Vö. BÁRÁNY – REISCH 1989, HU OSA 300-40-1, 254. d.

²⁹ NAGY 1991, HU OSA 300-40-1, 254. d.

³⁰ BORBÁNDI GYULA: *A második nyilvánosság*. In: ZSILLE ZOLTÁN (szerk.): *Független Fórum, Kéziratos tiltott magyar irodalom a Kárpát-medencében*. München, 1985. HU OSA 300-40-1, 254. d.

információs monopóliumát, hanem a kommunista elnyomás idején a második politika, az ellenzéki mozgalom reprezentálta azokat a szférákat, amelyben lehetőség van egy olyan életmód szerint élni, amely az „igazságon alapul.”³¹

Cenzúra Magyarországon

A cenzúra kérdése megkerülhetetlen, ha a második nyilvánosságról van szó, hiszen a hivatalos magyar média szféráját áthatotta a párt irányítása, kézivezérléssel működött a rendszer.³² Így gyakran előfordult, hogy külföldi hírközlő szervek előbb adtak tájékoztatást a személyi változásokról, vagy a különböző árrendezésekről. A KISZ APO jelentésében arról számoltak be, hogy „lassan már bizonyos hallgatói kör beidegződéséről is beszélhetünk, akik jobban hisznek az idegen hírforrásnak, illetve onnan tudnak időben tájékozódni.”³³

A cenzúra tehát meghatározó volt a nyolcvanas években, hiába kérkedett a kormányzat és Aczél György az ellenkezőjével,³⁴ a Beszélő rámutatott ennek hamisságára. Nem volt szükséges „cenzúra-hivatal” felállítása, hiszen sokféle formát öltve létezhetett a cenzúra: könyvelkobzások, könyvbetiltások, könyvcsonkítások, szerzőkre és alkotóművészekre kimondott szilenciumok útján, szerkesztők és lektorok hatósági „sugalmazásra” történő elbocsátásokkal, a szamizdat elleni rendőri zaklatásokkal hatékony cenzúrát érvényesítettek. A nyomdaipar, a könyvkiadás, a filmgyártás, a rádió és a televízió feltétlen állami monopóliuma és pártirányítása ugyancsak a cenzúra eszközének tekinthető.³⁵ Hiába tűnt úgy, a térség többi országával összehasonlítva, hogy Magyarországon kisebb a szigor, a tájékoztatást az állam ellenőrizte: az önkifejezés, a kultúra minden formájának a párt fő vonalához kellett idomulnia.

A nyolcvanas évek közepétől ugyanakkor a hivatalos publikációk fokozatosan érdekesebbé váltak, és kevésbé figyeltek a tabukra. A média merészebbnek és sokkal fogékonyabbnak mutatkozott a romló politikai, társadalmi, és gazdasági helyzet miatt.³⁶ Az információrobbanás, a nyugati sajtó, a rádió és a televízió Magyarországon is mindinkább érezhető konkurenciája, valamint a gazdasági reform követelményei folytán egyre nehezebb volt folytatni a korábbi tájékoztatási politikát.

³¹ Eredetileg Jan Patočka elképzelése.

³² Vö. MOL 288.f 22/1987. 2. ó. e. Feljegyzés Berecz János számára. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály. Bizalmas. Ag/950. Gubcsi Lajos. 1987. november 3.

³³ *Jelentés a Magyarországra irányuló külföldi propagandatevékenység politikai hatásainak tapasztalatairól. 1986. július – 1987. június.* KISZ Központi Bizottsága. Agitációs és Propaganda Osztály. Ag/52/9. 1987. július 14. MOL 288.f 22/1987. 24. ó. e.

³⁴ ACZÉL GYÖRGY: *Hazánk Magyarországa*. Budapest, 1975. 592. p. ill. Uő: *A mai magyar társadalomról.* Paul Lendvai interjúja az Europäishe Rudschauban. Valóság 1980/12. 1-27. pp. Vö. RAB Balázs: *New Hungariansamizdat. Profile. Index of censorship*, 1978/4. 37. p. HU-OSA 301-0-5, 2. d.

³⁵ *Sajtós-abadságot! A magyar demokratikus ellenzék felhívása az Európai Kulturális Fórumhoz.* Hirmondó, 1985/4. 18. p.

³⁶ BÁRÁNY–REISCH 1989, HU OSA 300-40-1, 254. d.

A korszakban tömegtájékoztató törvényi szabályozása meglehetősen hiányos volt.³⁷ A Magyar Népköztársaság Alkotmánya „biztosította” ugyan a sajtószabadságot, a gyakorlat azonban mást mutatott. Magyarországról egy liberális kép³⁸ élt a nyugati közvéleményben, amelynek részét képezte a mítosz, hogy senkit sem büntetnek politikai okokból. A hatóságok valójában fel akarták számolni vagy legalább korlátozni a szamizdattevékenységet – perek nélkül, mert akik a szamizdathoz tartoztak külföldön és belföldön is egyaránt jól ismert személyek voltak.³⁹ A rendőrség módszerei fokozatosan finomodtak. A korszak végére főleg a háttérből mozgatott zaklatásokat alkalmazták, ahol nem volt bizonyítható, hogy az ügynek köze lenne a politikához.⁴⁰

„Nem egyszerűen borsot kellett törni az ellenzék orra alá, hanem felszámolni a szamizdattevékenységet”. Az állambiztonsági és a szamizdat

Az állami, a hivatalos propaganda és az állambiztonsági szolgálat számára az ellenzéki tevékenységgel összefüggő legkomolyabb kihívást a szamizdat jelentette. Magyarországon a térség többi országával összehasonlítva, jobban tolerálták a második nyilvánosságot, azonban időről-időre újra támadást indítottak a szamizdattevékenység ellen. Aho- gyan Haraszi Miklós írta, voltak olyan időszakok, amikor a rendőrség, „mint jó kertész, házkutatásaival tövig nyírta a túlságosan ágaskodó szamizdatot.”⁴¹

Börtönbe nem zárták a lapok szerkesztőit, de több esetben durva rendőri akciókat hajtottak végre.⁴² Kőszeg Ferenc szerint a magyar kommunista rendszer relatíve megengedőbb természetének oka az volt, hogy nem találkozott számottevő nemzeti ellenállással. Az 1956-os forradalomban az emberek „megtanulták,” hogy nem lehet direkt kihívást intézni a hatalommal szemben.⁴³ A magyar második nyilvánosság politikailag elnémitottabb volt a lengyel ellenzéknél, de az a kijelentés, miszerint nem jelentett direkt kihívást a hivatalos hatalomnak,⁴⁴ cáfolható. A hatalom mérsékeltebben járt el, mint a szomszédos szocialista államok, de fellépett az ellenzék ellen.

Az 1980-as évek elején lépték át a hatóságok az előző korszakban tiszteletben tartott határvonalat. A lengyelországi hadiállapot bevezetését követően Magyarországon is sokasodnak az állampolgári kezdeményezések résztvevői ellen foganatosított hatósági in-

³⁷ A sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 26/1959 (V. 1.) Korm. számú rendelet, az időszaki lapok engedélyezéséről és terjesztéséről szóló 34/1975. (XII. 10.) MT számú rendelet, a nyilvánosságra hozott javaslatok és bírálatok megválaszolásáról szóló 1014/1963. (VI. 30.) Mt. h. számú határozat.

³⁸ A nyugati országok kormányai a hivatalos kapcsolattartásaik során – mintegy mentegetőzésül a közvélemény előtt – előszeretettel említették ezt a liberális képet, összehasonlítva Magyarországot más kelet-európai országokkal. Az ideológiai diverziós elhárítási vonal pusztá megléte azonban ennek a cáfolatát jelentette.

³⁹ *In Hungary, samizdat flourishes.* FF043 B-Wire 01-Apr-86 10:09. HU OSA 300-40-1, 254. d.

⁴⁰ *Belpolitika.* SZER, München, 1987. november 19. ÁBTLL A-2003/1. A Rádiófigyelő Szolgálat jelentései 1987 szeptember – 1988. február.

⁴¹ HARASZI MIKLÓS: *Jogvédő rögeszmetár.* Hirmondó 1986/20. 20. p.

⁴² DAVIDSON, Lynne: *U.S. Statement in Vienna on samizdat literature in the Soviet Union and Eastern Europe to Helsinki Review conference.* FF213 B-WIRE 03-dec-86 18:39. HU OSA 300-40-1, 254. d.

⁴³ *Ferenc Kőszeg's article in The Wall Street Journal.* FF135 B-WIRE 18-Jun-86 17:08. Hungary doesn't deserve model communist image. Washington, June 18 1986. HU-OSA 300-40-1, 247. d.

⁴⁴ SKILLING 1989, 229. p.

tézkedések.⁴⁵ Rajk László lakásán 1981 februárjában nyílt meg a szamizdat-butik, a felszámolását célzó rendőrségi akciók 1982 őszén szerveződtek meg, de júniustól a szamizdat kiadás kulcsfigurái erőszakos rendőri intézkedések elszenvedői lettek. Rájuk törték lakásuk ajtaját, követték és erőszakos, trágár, gyakran antiszemita jelzőkkel illették őket.⁴⁶

A szamizdat butik újrászervezésére újabb házkutatásokkal válaszolt a hatalom 1983 tavaszán. Megjelentek a durva beavatkozások: repülőtéri útlevél elkobzás, a lengyel tábor körüli hatósági zaklatások, kiutasítás az országból, házkutatások, Pákh Tibor kényszer-elmeógyógyintézeti kezelése és Krassó György rendőri felügyelet alá helyezése.⁴⁷ A kitoloncolással való fenyegetés is jelen volt a magyar hatóságok fegyvertárában is, ezt alkalmazták 1986-ban az INCONNU csoport két tagjával szemben.⁴⁸ Olyan eszközökkel élt a hatalom, amelynek alkalmazása semmi szín alatt nem védhető. A rendőri felügyelet intézménye (Krassó) ellentmond az emberi jogok eredeti magvát alkotó elveknek is, a Demszky elleni büntető ítélet (felfüggesztett börtön)⁴⁹ pedig rendőri visszaélést szentesített.⁵⁰ Ami Demszkyvel történt, része volt a szamizdat ellen 1982 nyarán megindult hajszának. A magyar kormány igyekezett kerülni a botrányos politikai pereket, és ezért feltűnés nélkül, rendőri eszközökkel próbálta tevékenységükben megakadályozni azokat, akik alkotmányos jogukat gyakorolva független sajtót hoztak létre Magyarországon.⁵¹ A rendőri zaklatásoknak azonban megvolt a maguk logikája: egyre több törvénytelenység, egyre növekvő erőszak, és, *ez az út politikai perek nélkül is olyan állapothoz vezetett, amilyen több szomszédos országban otthonos volt* – vélték ellenzékiek.⁵²

⁴⁵ *A magyar ellenzék nyilatkozata*. Budapest, 1984. március 8. Hírmondó, 1984/4. 4. p.

⁴⁶ LOMAX 1983, HU OSA 300-40-1, 253. d.

⁴⁷ *Hogy megelőzzék Krassó további „társadalomellenes magatartását, újabb hasonló jogsértések elkövetésének veszélyét”* a 4 2976 (VII. 24.) BM. sz. rendelet alapján Budapest területén rendőri felügyelet alá helyezték. Bp. I. ker. Rendőrkapitányság. E-2/34/1984. számú határozata. Budapest, 1984. november 22. Dr. Nagy Sándor r.örgy. rendőrhatalóság vezetője. Külön-Beszélő, 1984/3.

⁴⁸ *A Magyar Népköztársasággal kapcsolatos imperialista propaganda (1986. II. negyedév)*. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály. Szigorúan bizalmas! Ag/653/4. Budapest, 1986. február 24. Készítette Orbán Györgyi. MOL M-KS 288. f. 22/1986. 27. ő. e.

⁴⁹ 1983. december 21-én bűnösnek nyilvánították hivatalos személy elleni erőszak büntetében. Az ítélet: hat hónap szabadságvesztés, három évi próbaidőre felfüggesztve. „Jogi” esetek. Demszky Gábor esete. Dokumentumok. Külön-Beszélő, 1984/2. 16. p.

⁵⁰ BENCE GYÖRGY: *Cenzúrázott és alternatív közlési lehetőségek a magyar kultúrában. Beszámoló a budapesti Kulturális Fórum alkalmából*. Hírmondó, 1985/8-9. ill. *Nyílt levél a MNK Legfőbb Ügyészenek*. Budapest, 1983. október 3. Haraszi Miklós, Kis János, Rajk László. Külön-Beszélő, 1984/2. 18. ill. *In Hungary, samizdat flourishes*. FF043 B-Wire 01-Apr-86 10:09. HU OSA 300-40-1, 254. d.

⁵¹ A Budapesti Rendőrkapitányság 1982. december 14-én nyomozást rendelt el Demszky és Nagy Jenő ellen a Btk. 13. §. a/ és b/ pontjába ütköző sajtórendészeti vétség elkövetése miatt. A nyomozóhatóság ügyszí jövahagyással „a dr. Demszky Gábor és Nagy Jenő ellen indított nyomozást megszüntette és a Btk. 71. §. alapján az érdekelteket megrovásban részesítette. Az indoklás szerint „nevezett cselekménye az elkövetés-kor olyan csekély fokban veszélyes a társadalomra, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükséges.” A Pesti Központi Kerületi Bíróság. 17. B. Föv. 1667/1983/2. szám. Végzés. Budapest, 1983. június 30. Joósné dr. Decsov Éva bíró. Tájékoztató anyagok a rendőrség által végrehajtott intézkedésekről. Sajtórendészeti vétség ügyében folytatott eljárás dokumentumai (Szamizdat kiadók és terjesztők – pl. Rajk, Demszky – ellen.) ÁBTL 4.1 A-1361 Sajtórendészeti vétség.

⁵² *Nyílt levél a MNK Legfőbb Ügyészenek*. Budapest, 1983. október 3. Haraszi Miklós, Kis János, Rajk László. Külön-Beszélő, 1984/2. 18. p.

A politikai pszichiátria alkalmazása⁵³ összefüggésbe hozható a hatalom számára kényes évfordulókkal, Rusai Lászlót pl. nem véletlenül 1956 évfordulója előtt, 1986. október 20-án vonták ki a forgalomból és szállították a gyöngyösi Bugát Pál Kórház idegosztályára.⁵⁴ A 30. évforduló kapcsán kiadott nemzetközi kiáltvány aláírása miatt Kőszeg Ferencsel közölték a hatóságok, hogy öt évig nem kaphat útlevelet, Pákh Tibort pedig beidéztek a katonai ügyészségre.⁵⁵ Hasonlóan október 23-ához, a március 15-ék előtt is felkeresték az állambiztonság nyomozói, és félig burkoltan, félig nyíltan megfenyegették az ellenzékieket, hogy tartózkodjanak a rendezavarástól. A „beszélgetéseket” gyakran összekötötték házkutatásokkal a „szamizdat elleni harcban.”⁵⁶ A Gadó Györgynél és Nagy Jenőnél lefolytatott házkutatásokat azzal indokolták, hogy „a március 15-i ünnepek megzavarása céljából készített szamizdat anyagokat tároltak, amelyeket a központi ünnepek során, valamint – azokat megelőzően – a felsőfokú oktatási intézményekben kívántak terjeszteni. Az akció végrehajtása során bizonyítást nyert, hogy „Salamon” és „Dobó” nem vonták le a szükséges tanulságot az ellenük a közelmúltban foganatosított szabálysértési eljárásból, szamizdatkészítő és terjesztő tevékenységüket továbbra is folytatták.”⁵⁷

A helyzet fokozatos és folyamatos romlása olyan tendenciát mutatott egyes ellenzékiek számára, melynek elviselhetősége már kétséges volt. Úgy tűnt, hogy már nem csak tevékenységükben, de létükben akarják őket felszámolni; egzisztenciálisan (halmozott és kifizethetetlen összegűre szabott pénzbüntetésekkel), fizikai tönkretétellel (pszichiátriai kezeléssel – Rusai László, börtönrel – Keszthelyi Zsolt). Szűkítették minden szakmai-művészeti érvényesülési lehetőséget az ellenzéki értelmiség számára,⁵⁸ munkahelyi szankciók, elbocsátások, házkutatás, zaklató követés, éjszakákon át tartó kihallgatások sújtották az ellenzéket. Párhuzamosan folyt a durva hatósági akciók mellett a finom represszió, az egzisztenciális korlátozások.⁵⁹

A pártvezetőség és a belügy eszköztára igen széles volt az ellenzékkel szemben alkalmazott repressziót illetően. Az ellenzéki tevékenységnek súlyos ára volt, és a nehézségeket nem mindenki vállalta, ezért is fontos hangsúlyozni ezeknek az embereknek a bátor magatartását. A hatalom élt a burkoltabb represszió eszközével is, a pszichés hadviselés, az emigrációba kényszerítés, a megfélemlítés, a fenyegetés és egyéb személyi szankciók („szilencium”, továbbtanulás, utazás korlátozás stb.) mellett jellemzője volt az 1980-as éveknek a lejáratos kampányokkal történő erkölcsi tönkretétel, valamint a zavarok a belső ellenzék sorain belül.

⁵³ A pszichiátriával történő visszaélések jelképévé dr. Anatolij Korjagin vált, aki maga is pszichiáter volt. Hat évre elmeegógyintézetbe zárták azt követően, hogy beszámolt ellenzékiek törvénytelen fogvatartásáról. *Szovjet törvény a pszichiátriáról*. UPI, AFP, Moszkva, 1988. január 5. ÁBTL A-2003/1. A Rádiófigyelő Szolgálat jelentései 1987. szeptember – 1988. február.

⁵⁴ *Az elnyomás krónikája. Belföld. Rendőri visszaélés az ideggyógyászattal*. Demokrata, 1986/11. 42.

⁵⁵ *Deutschlandfunk*. Köln, 1986. október 23. ÁBTL 4.1. A-2003 Rádiófigyelő szolgálat 1986. október – 1987. augusztus.

⁵⁶ *Hogyan ünnepeljünk? – készülődés 1986. okt. 23-ra*. Égtájak Között, 1987/14. (Földfogyatkozás) 23. p.

⁵⁷ BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság. Szigorúan titkos! 45/78/10/51/1986. Harangozó Szilveszter. NOIJ 51. szám. Budapest, 1986. március 13. ÁBTL 2.7.1 NOIJ Összefoglaló jelentések, 1986. március.

⁵⁸ *Tizenöt éve történt (1968. augusztus 21. évfordulójára)*. Hírmondó, 1984/3. 11–18. pp.

⁵⁹ KENEDI 1984, 52. p.

A hatalom az ellenzékét pénzügyi téren is igyekezett ellehetetleníteni; gazdasági szankciók, pénzbírságok kivetésével (szabálysértési eljárások, sajtórendészeti vétség pénzbírságai, lefoglalások). Aggasztó tény volt az ellenzék számára, hogy épp a helsinki megállapodások után vezettek be több olyan rendszabályt, amely széles utat nyitott a közigazgatási és rendőri szervek önkényének, mégpedig anélkül, hogy a bírói jogorvoslatot lehetővé tenné. Ilyen rendszabály volt: a rendőrség hatáskörének kiterjesztése, a sajtórendészeti szabálysértés fogalmának bevezetése, a sokszorosítóeszközök rendőri nyilvántartásának megszigorítása, a rendőri felügyelet rendszerének súlyosbítása, a „közveszélyes munkakerülők” elleni intézkedések megszigorítása. A hatóságok a házkutatásoknál a 21/1983/VI.15/ MT számú kormányrendeletre hivatkoznak, amely a „sajtórendészeti szabálysértés” ügyeit a rendőrség hatáskörébe utalta. A cél nyilvánvaló volt: politikai perek, nyilvános botrányok nélkül végezni a független sajtóval.⁶⁰

A rendőrség mind az előállítást, mind a terjesztést igyekezett felderíteni és akadályozni. Ügynökeik szorgosan jelentettek a szamizdat fejleményeiről, a tervekről, a technikákról és a helyszínekről. A szamizdatok szerkesztőinél, kiadójánál rendszeresek voltak a házkutatások, elkobozták a gépeket, eszközöket, a nyersanyagokat, és a kiadványokat. A jogalap leggyakrabban szinte minden közép- és kelet-európai országban a sajtó működésére vonatkozó szabályok megsértése volt. A sajtórendészeti vétség minősítés politikai értelemben látszólag semleges volt, hiszen úgy tettek, mintha nem a kiadványok tartalmát szankcionálták volna, hanem pusztán azt a tényt, hogy a szamizdatot hivatalos engedély nélkül készítették és forgalmazták. Ám olykor, különösen a Szovjetunióban, de máshol is a minősítés súlyosabb is lehetett: szovjetellenes, vagy szocialistaellenes propaganda, izgatás, gyűlöletkeltés.⁶¹

Az állambiztonság egyik kiemelt célpontja a hétfői szabadegyetem⁶² mellett a szamizdat volt. Horváth József nyugalmazott vezérőrnagy egyenesen azt állította, hogy a Beszélő szerkesztésében maga a rendőrség is részt vett, amennyiben a rendszerellenes cikkek tizenöt százalékát a belső elhárítás biztatására írták. Ha ez igaz, akkor a kommunista rendszer összeomlását segítették elő.⁶³ Az bizonyítható, hogy az állambiztonság igyekezett felhasználni a szamizdat szerkesztők közötti ellentéteket, és a mérsékeltebb véleményeket erősíteni.⁶⁴ Természetesen más módszereket is alkalmaztak az ellenzékkel szemben, ide sorolhatjuk a megfigyelés, követés, lehallgatás, zsarolás, beszerzés alkalmazását.

Már eleve kihívást jelentett az állambiztonság számára, hogy a Beszélő szerkesztői megnevezték magukat.⁶⁵ A látszólagos nyíltság ellenére sem volt könnyű felderíteni egy-egy Beszélő szám születését. A hatalom pedig intimebb adatokat is elvárt, mint

⁶⁰ *Újabb hatósági támadások a független sajtó ellen.* Külön Beszélő, 1984/2. 4–5. pp.

⁶¹ *III/III-as dokumentumok. A terjesztés.* HU OSA 302-0-3, I. d.

⁶² SZILÁGYI 1999, 214. p.

⁶³ M. G.: *A főrendőr mégsem hülye.* Élet és irodalom, 1990. augusztus 31. HU OSA 300-40-1, 254. d.

⁶⁴ Amikor a szervnek tudomására jutott, hogy Égtájak között szerkesztői között vita támadt a kiadvány politikai koncepciója kérdésében („Humán” antikommunista álláspontot képvisel és a „Nagy-Magyarorszáért” való kiállást szorgalmazza. Talata József – és kisebb mértékben a többiek is – ezzel szembehelyezkedtek) az intézkedés szerint a szerkesztőségben belül „erősítik T. József ellenvéleményét.” 2.7.1 NOIU 45-78/10/204/1986. október 20. 98.

⁶⁵ Az impresszumban közölte a szerkesztők nevét és címét: Haraszi Miklós, Kis János, Kőszeg Ferenc, Nagy Bálint és Petri György.

amiket a szerkesztőség önmagáról megadott: főként a lapelőállítás körülményei és a lapelőállításban részt vevő személyek izgatták.

A „cégnek” hosszú hónapokba tellett, míg néhány fontosabb információhoz hozzájutott. Horváth elmondása szerint a szerzők, szerkesztők felől nem ment a dolog, ezért a technikai előállítás felől közelítettek: „*Ügyesen dolgozó operatív tisztjeink viszonylag hamar felderítették azokat, akik vállalati gépen, vállalati anyaggal (papírral, festékkel stb.), főmunkaidejükben készítették a samizdatokat. Legkönnyebb dolgunk az ilyen emberekkel volt. Kompromittálódtak, tehát beszervezésük nem okozott különösebb gondokat.*”

Ezek voltak azok az idők, amikor a rendőrség a samizdatok készítése közben, esetleg közvetlenül az expedálás előtt csapott le, gyakran nemcsak az elkészült sokszorosított anyagot kobozta el, hanem a gépeket, a papírt és a nyomólemezek festékét is. Ha konspirációs vagy egyéb okokból nem akarták „felderíteni” a műhelyeket, akkor azokat a gépkocsikat állították le „közúti gépjármű-ellenőrzésre” – lehetőleg nem a műhelyek közelében! –, amelyek a samizdatkötegeket szállították.

Amikor már azt hitték, hogy megnyerték a „samizdatcsatát,” rá kellett jönniük, hogy a különböző hatósági intézkedések, lefoglalások, elkobzások után nem egyszerűen kiújult, hanem megújult a samizdattevékenység. A cél tehát alapvetően az ellenzék „felszámolása” volt („*nekünk nem egyszerűen borsot kellett törni az ellenzék orra alá, hanem felszámolni a samizdattevékenységet*”⁶⁶), a pártvezetések politikájában a kemény kéz politikája váltakozott a „közmegegyezésre törekvéssel”, amikor felismerték, hogy nem fog sikerülni. Hogy melyik módszer volt éppen érvényben azt több körülmény is befolyásolta, a szovjet példa azonban mindig iránymutatóként érvényesült. A rendőrség nehezítette a terjesztést, de a teljes akadályozás politikai problémákat okozott volna – vélte Kis János is.⁶⁷

1983 és 1988 májusa között a területi igazgatásrendészeti szervek több mint félszáz olyan sajtórendészeti szabálysértési ügyben jártak el, amelyben az elkövetők a demokratikus ellenzék szervezeteihez tartozó személyek voltak.⁶⁸ Az eljárások során a nyomozók nem riadtak vissza a legkülönbözőbb jogsértések és törvényellenes cselekmények alkalmazásától sem. Szinte azt éreztetve, hogy rájuk a törvények nem vonatkoznak. Az engedély nélkül sokszorosított sajtótermékeknek minősített, lefoglalt, majd elkobzásra ítélt tárgyak között samizdatokon kívül fényképek, grafikák, dalszövegek, kéziratok, versek, feljegyzések, sőt még egy bírósági ítélet hivatalosan kiadott eredeti példánya is szerepelt (Krássó, Philipp, Gadó házkutatása)⁶⁹

A hatósági intézkedések nyomán az illegális kiadványok előállítása, sokszorosítása és szállítása a legszigorúbb konspiráció szabályai szerint folyt.⁷⁰ A samizdat kiadvány-

⁶⁶ A tábornok vallomása. Részlet Horváth József visszaemlékezéseiből. Népszabadság, 1990. augusztus 15.

⁶⁷ Kis János beszélgetése Thomas Palme budapesti svéd követtanácsossal 1986. január 27-én. BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság. Szigorúan titkos! 45/78/10/48/1986. Harangozó Szilveszter. NOII 48. szám. Budapest, 1986. március 10. ÁBTL 2.7.1 NOII Összefoglaló jelentések, 1986. március.

⁶⁸ Népszabadság, 1989. október 20.

⁶⁹ KASZA, Levente: *Documentaries and Samizdat*. No. H-83. 21 Nov 1984. HU-OSA 300-40-1, 247. d.

⁷⁰ *Jelentés a Politikai Bizottságnak a belső ellenzéki-ellenséges csoportok tevékenységével összefüggő politikai feladatokról (Tervezet)*. Budapest, 1986. március 3. MSZMP KB TKKO Szigorúan bizalmas! Tu/234. MOL M-KS 288. f. 36/1986/10. ő. e.

ok terjesztése az előállításához hasonlóan konspiratív körülmények között történt. Alapvető elv volt, hogy a szerkesztők, a nyomda és a terjesztők között szinte semmiféle kapcsolat ne legyen, egymást ne ismerjék. Egyes lapok képesek voltak nagyjából állandó terjesztő-hálózat fenntartására vagyis ún. „karbantartásra”.⁷¹ Létrehozták az „ellenzék” ún. második és harmadik vonalát olyan személyekből, akik még nem kerültek a rendőrség látókörébe. Sokszorosító hálózatukat decentralizálták, a terjesztés mechanizmusát biztonságossá tették. Megfelelő anyagi ellenszolgáltatás fejében az illegális kiadványok nyomtatásának egy részét állami vállalatok és intézmények nyomdáinak alkalmazottai-val végeztették. Sajátos magyar hozzájárulás volt a „Gutenberg-kultuszhoz” az a felfedezés, hogy az állami nyomdák munkásai jó pénzért az igazat is hajlandók kinyomtatni.⁷² A „szamizdat butik” 1982 decemberében történt felszámolása után a terjesztés nagyrészt személyes kapcsolatok útján, egyetemeken és más tanintézetekben, egyes intézményeknél, illetve a „második struktúra” különféle fórumain – „repülő egyetemi” előadásokon, SZETA összejöveteleken stb. – valósult meg, de előfordult nyílt árusítás is, pl. a József Attila Kör és a Fiaatal Művészek Klubja egyes rendezvényein.

Házkutatások krónikája 1986-ban

A hatóságok 1986-tól egyre erőszakosabban léptek fel az ellenzékkel szemben, 300 és 400 dollár közötti büntetést szabtak ki, lefoglaltak 2 ezer példányt a Beszélőből és békés tüntetéseket vertek szét gumibotokkal.⁷³ Amikor a Reuters a demokratikus ellenzék tagjainak zaklatásáról kérdezte a hatalom egy képviselőjét, azt a választ kapták, hogy *“Ha ezek az emberek továbbra is fejfájást okoznak nekünk, akkor mi még több fejfájást okozunk nekik.”*⁷⁴

Már novemberben megkezdődött a razziák sorozata, mintegy ellenképezve azt a liberális képet, amelyet a Kulturális Fórum idején igyekezett a magyar vezetés magáról mutatni.⁷⁵ 1986. január 16-án, Nagy Jenőnél házkutatást tartott a rendőrség. Egy lopási eset⁷⁶ volt az ürügy, hogy alaposan körülnézhessenek, de hamar váltottak a sajtórendészeti vétség ügyében történő nyomozásra.⁷⁷ A házkutatás éjfélig tartott, melynek során a nyomozók lefoglaltak és magukkal vittek 25.000 Ft értékű ABC-kiadványt, továbbá Nagy Jenő rádióját és magnóját. Az ügy törvénytelenységén túl különösen aggasztó volt, hogy ezúttal katonai szerv, a katonai ügyészség lépett fel (Párdi Mátyás ügyész és négy

⁷¹ *III/III-as dokumentumok. A terjesztés.* HU OSA 302-0-3, 1. d.

⁷² HARASZTI 1986, 20. p.

⁷³ *Ferenc Kőszeg's article in The Wall Street Journal.* FF135 B-WIRE 18-Jun-86 17:08. Hungary doesn't deserve model communist image. Washington, June 18 1986. HU-OSA 300-40-1, 247. d.

⁷⁴ *Agencies on Hungarian Uprising.* FF010 B-WIRE 24-OCT-86 02:04. HU OSA 300-40-1, 1305. d.

⁷⁵ *Crackdown in Hungary.* Munich, 20 May 1986. Letter to the editor appeared in The New York Review, May 29, 1986. Timothy Garton Ash, writer; Peter Balke, architect; Susan Sontag, writer; Rose Styron, poet; Per Wastberg, President, International PEN. HU-OSA 300-40-1, 247. d.

⁷⁶ *Pénzes István lopási ügye.* Az intézkedést arra hivatkozva rendelték el, hogy Nagy Jenő orgazda lett volna egy kiskatona által ellopott autógumik és videorendezések értékesítésében. Beszélő, 1986/16. 113. p.

⁷⁷ *Második nyilvánosság. Beszélgetés Nagy Jenővel, az ABC szamizdat kiadó vezetőjével.* Hírmondó, 1986/20. 30–33. pp.

nyomozó),⁷⁸ ezzel is fokozva a megfélemlítést.⁷⁹ Nagy Jenő nem hagyott fel a tevékenységével, ezért „a szamizdat készítés és terjesztés visszaszorítása érdekében” február 28-án ellenőrzést hajtottak végre a Komjádi uszoda büfájében, ahol „Dobófn. célszemély,” Nagy Jenő rendszeresen szamizdatárusítással egybekötött „fogadó órákat” tartott. Az eljáró rendőri szerv Nagy ellen sajtórendészeti szabálysértés miatt feljelentést tett és a szabálysértési eljárást pénzbírság kiszabásával tervezték lezárni.⁸⁰

Házkutatás helyett gyakran alkalmaztak „helyiségellenőrzést”, amely azért volt kedvezőtlenebb, mert a házkutatásnál módjában állt volna az ellenzékieknek fellebbezni a lefoglalt könyvek, tanulmányok és kéziratok elkobzásának és megsemmisítésének kimondása előtt. A helyiségellenőrzés úgy nézett ki, hogy „3-4 rendőr beryomult a lakásba és lesöpörték a polcokat, ott és akkor eldöntve, milyen kéziratot lehet akármilyen kapcsolatba hozni az engedély nélküli sokszorosítás fogalmával.” Az ügyeket szabálysértési eljárás keretein belül tárgyalták, és senkinek nem adták vissza a lefoglalt kiadványokat.⁸¹

Másfél év alatt – 1986 márciusától – közel 50 000 Ft pénzbírságot szabtak ki Nagy Jenőre. Mindezt nem politikai tevékenységért, hanem sajtórendészeti szabálysértésekben hozták futószalagon az elmarasztaló határozatokat, melyek egyben a lefoglalt könyvek és kéziratok („irományok”) megsemmisítését is kimondták.⁸²

Nagy Jenőék a rendőrség állandó célpontjaivá váltak, mivel nem alkalmaztak konspirációs szabályokat – ugyanakkor mindezt demonstratív módon, tüntetőleg tették. A Demokratával ellentétben a Hírmondó a már ismertetett konspirációs szabályokat követte: elvált egymástól a szerkesztők, szállítók, közvetítők és előállítók köre. Mindig vigyáztak arra, hogy a végső láncszemeket (a nyomdászokat) hermetikusan elzárják a rendőrség szeme elől,⁸³ így kisebb károk érték őket

Összegzés

A nyolcvanas években a szamizdat egyet jelentett az ellenzékiességgel, a titkos ellenállással, a földalatti irodalommal, a házkutatásokkal, feljelentésekkel, rendőrségi akciókkal, és ugyanakkor a beavatottság érzésével is. Az egésznek egyfajta politikai töltete volt.⁸⁴

A könyvkiadók, szerkesztők és terjesztők folyamatos belügyi zaklatásnak, utcai követésnek voltak kitéve. A független könyvkiadás szerkesztői és terjesztői ellen folytatott hajsza alapjaiban ellenkezett az egyetemes emberi és polgári jogokkal, ezenbelül a sajtószabadság jogával.⁸⁵ Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szamizdat elleni adminisztratív és ideológiai sikon zajló kampány, nem volt más, mint államilag támogatott

⁷⁸ *Házkutatások, razziák.* Beszélő, 1986/16. 113. p.

⁷⁹ Égtájak között. Más. A. 1986/1. 23. p.

⁸⁰ BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság. Szigorúan titkos! 45/78/10/45/1986. Harangozó Szilveszter. NOIJ 45. szám. Budapest, 1986. március 5. ÁBTLL 2.7.1 NOIJ Összefoglaló jelentések, 1986. március

⁸¹ BR-ÁVO: *Rendőrségmentes kultúrát!* Demokrata, 1987/3. 5. p.

⁸² NAGY JENŐ: *Kis magyar szükségállapot?* Égtájak Között. Kényszerleszállás. 1987/15. 38-39. pp.

⁸³ BOZÓKI 2010, 38. p.

⁸⁴ NAGY 1991, HU OSA 300-40-1, 254. d.

⁸⁵ *Az Inconnu nyilatkozata.* Budapest, 1986. március 10. Demokrata, 1986/4. 4. p.

erőszak az intellektuális szabadság ellen, amelyben a bürokratikus cenzúra egyesítette erejét az intézményesített rendőri önkénnyel.⁸⁶

Hogy miért ekkor indult a házkutatási razzia-sorozat, nem volt világos. Az egyik lehetőség szerint, a konzervatív vonalat képviselő Grósz Károly, az egykori nyomdász tanonc döntött az intézkedésekről.⁸⁷ A samizdat elleni fokozódó represszió háttérében azonban fokozottabb szerepet játszott az 1956-os forradalom évfordulóját kísérő paranoid hozzáállás a hatalom részéről.

ALEXANDRA BOTYÁNSZKI

THE HUNGARIAN „GUTENBERG-CULT” AND THE CHRONICLES OF REPRESSION IN THE 1980’S

(Summary)

The complex analysis of the system change in 1989, the understanding the transformation the key role is the history of the democratic opposition and the samizdat. The subject of my study is the Hungarian samizdat culture to correlate with the state security services. The Hungarian opposition to come into existence on moral grounds, their achievement can be measured in the moral behaviour. The evolution of samizdat culture marked by the fact that the in the Hungarian society lived on under the surface the expression of the desire for independence. The Hungarian democratic opposition with the samizdat not only broke the communist state's monopoly of information, but the second policy, the opposition movement represented by the spheres in which it is possible to live a life that is "based on truth."

The first part of my work examines what are the characteristics of the Hungarian Democratic Opposition. After that, I turn to examining the most important episodes' the development of the Hungarian samizdat culture, their relationship to state power and state security. The measures of the Hungarian State Security against the second public were focused primarily on the samizdat activity. In Hungary compared with the rest of the region, the second public is better tolerated, but from time to time re-launched an offensive against the samizdat activity. Besides the ideological level, it can't be overemphasized the administrative measures against the opposition. In my study I would like to concentrate on the repressive measures and the comparison of the response of the two

⁸⁶ *Vö. Tájékoztató levél az emberi jogok napján tartott bécsi sajtóértekezlethez.* Budapest – London 1987. december 10. Az Inconnu budapesti független művészeti csoport és a londoni Magyar Október Szabad Sajtó munkatársai: Bokros Péter, Molnár Tamás, Krassó György, Pálincás Róbert, Philip Tibor, Serfőző Magdi. HU OSA 300-40-1, 252. d.

⁸⁷ *The Guardian has an article by Michael Simmons.* FF071 B-Wire 07-Mar-86 09:23. London, March 7 1986. HU OSA 300-40-1, 254. d.

spheres (the official and the dissent) and I review the important cases and the state security's actions against the samizdat in 1986. The finishing parts of the study I shortly describe methods and steps of the state power against samizdat journals.

In the 1980s, the samizdat synonymous with the opposition, the secret resistance, the underground literature, the house searches, a complaint with police actions. The chase against the independent publishing editors and distributors was fundamentally against the universal-human and civil rights, including liberty of the press. In summary we can conclude that, the campaign going on the administrative and ideological level against the samizdat was not other, than state-supported violence against the intellectual freedom, for which the bureaucratic censorship joined forces with the institutionalised police autocracy.